

SĂPÂNȚA. UNIVERSUL CRUCILOR VESELE REFLECTAT ÎN PATRIMONIUL MUZEULUI NAȚIONAL AL ȚĂRANULUI ROMÂN

Letiția-Mirela CRISTEA*

Abstract

Starting with 1964, under the leadership of Tancred Banateanu and with the courtesy of the curator Teodor Pleșa, a number of 11 pieces made by Ion Stan Pătraș, the craftsman of Săpânța, were ordered and purchased. Thus, objects of unparalleled beauty entered into the collections of the Folk Art Museum of the Romanian Socialist Republic (now The National Museum of the Romanian Peasant). They are unique pieces that reveal a whole universe: the village world. Here are household objects, traditional costumes, daily occupations, crafts, vices, superstitions and social realities. With the help of the lyrics and representations from the crosses of the merry cemetery of Săpânța, Ion Stan Pătraș created unique objects that attract attention through colours and deviate thoughts from the sadness caused by the definitive separation from the dear ones.

Keywords: traditional costume, Ion Stan Pătraș, vices, traditional occupations, superstitions, crafts, The National Museum of the Romanian Peasant.

Cuvinte-cheie: port popular, Ion Stan Pătraș, vicii, ocupații tradiționale, superstiții, meserii, Muzeul Național al Țăranului Român.

Începând cu anul 1964, în timpul directoratului lui Tancred Bănățeanu, prin grija muzeografului Teodor Pleșa, erau comandate și achiziționate un număr de 11 piese realizate de către meșterul din Săpânța, Ion Stan Pătraș. Astfel au ajuns în patrimoniul Muzeului de Artă Populară al Republicii Socialiste Române (actualul Muzeu al Țăranului Român) obiecte de o inegalabilă frumusețe.

Născut în comuna maramureșeană Săpânța la 14 martie 1908, viitorul meșter a urmat doar 4 clase elementare; aici, sub îndrumarea învățătorului Mihai Șerban¹, a descoperit gustul pentru frumos, pentru desen. Din cauza celui de-al Doilea Război Mondial a rămas orfan și astfel, pentru a-și ajuta familia, începe lucrul cu lemnul.

* Muzeul Național al Țăranului Român, București – România.

¹ Radu Bogdan, *Ion Stan Pătraș. Cioplitorul de cruci din Săpânța*, în „Arta Plastică”, nr. 6, 1957, p. 36.

În 1935 meșterul Pătraș realizează prima cruce, foarte puțin colorată, fără imagini și versuri. În anul următor, pe cruce au apărut acele „figuri” (care i-au devenit și caracteristice), dar tot fără versuri. De data aceasta, personajele erau colorate și realizate în relief. De acum încolo, meșterul a pictat crucile în totalitate. De abia din anul 1950 Ion Stan Pătraș a început să compună și să cioplească versurile care evidențiau trăsăturile esențiale ale celui decedat. Pentru început scria doar două, trei rânduri, în cele din urmă ajungând la 14 sau chiar mai multe².

Rezultatul final a trezit interesul celorlalți săteni de a avea pe lemnul de la căpătâiul mormântului un astfel de înscris³. Unora le-a plăcut atât de mult încât și-au comandat crucile încă din timpul vieții și le-au instalat în cimitir, citind, de fiecare dată când aveau prilejul, versurile înscrisurate și reflectând la sensurile date de acest cioplitor de artă profană⁴. De atunci, prin acele epitafuri, prin intermediul limbajului aproape arhaic, cu versuri ironice sau naive⁵, meșterul înfățișează cu bune și rele viața celui trecut în neființă.

Pentru a realiza o cruce, Ion Stan Pătraș urma mai multe etape. La început alegea lemnul de stejar pe care îl tăia iarna, deoarece în acel anotimp seva copacului era mai redusă⁶. Nu era ales orice lemn de stejar, ci trebuia unul care să nu aibă noduri și să aibă vârsta cuprinsă între 20 și 25 de ani. Apoi era uscat, procedură care dura între 3 și 5 ani. Lemnul era apoi tăiat fie la circular, fie la gater⁷. Urma cioplirea, în basorelief, a imaginii persoanei decedate (evidențind acele trăsături care i-au dominat întreaga viață), a motivelor care decorau câmpul central și de ansamblu al crucii. Sub personajul sculptat, meșterul sculpta versuri-epitaf. La final, crucea era pictată fie pe o parte, fie pe ambele⁸.

Motivele decorative de pe suprafața acestor piese formează o gamă variată și complexă. Dintre acestea amintim rozeta din petale de

² Gheorghe Aldea, *Sculptură populară românească*, București, Inspectoratul pentru Cultură al Municipiului București, 1996, p. 119.

³ Petru Ulian, *Săpânța. Cimitirul vesel unde morții povestesc* (primul volum), Cluj-Napoca, Editura Grinta, 2005, p. 17.

⁴ Gheorghe Aldea, *op. cit.*, p. 120.

⁵ Dr. Teodor Ardelean, *Începuturile fenomenului Săpânța*, în „Familia română”, Baia Mare, an 14, nr. 1 (48), aprilie 2013, p. 5.

⁶ Pamfil Bîlțiu, *Ion Stan Pătraș și zestrea sa artistică*, Baia Mare, Editura Ethnologica, 2008, p. 37.

⁷ Mihaela Grancea, *Reprezentări ale morții în România epocii comuniste. Trei studii de antropologie funerară*, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 2008, p. 84.

⁸ Dr. Elis Râpeanu, *În vizită la Săpânța*, în „Familia română”, an 14, nr. 1 (48), aprilie 2013, p. 11.

flori, romburi în diferite variante și combinații (spre exemplu, romburi cu crucea circumscrisă), punctul (numit și „bulină”), unghiurile deschise, dintele de lup sau dinții fierăstrăului, inima, corigăul sau linia frântă⁹, toate fiind des întâlnite în arta populară din Maramureș.

Atrage atenția modul în care meșterul a ales să decoreze întreaga suprafață a crucilor. Astfel registrul superior este presărat cu motive geometrice, vegetale (flori) sau avimorfe (pereche de porumbei). Registrul central, acolo unde este scena ce îl reprezintă pe cel decedat, este încadrat de un chenar cu motive geometrice (romburi, puncte, unghiuri), uneori fiind prezentă și rozeta cu șase raze, unele dintre aceste motive regăsindu-se și în benzile din ultimul registru.

Pentru a compune stihurile, Ion Stan Pătraș „facea o mică cercetare” despre persoana decedată întrebând oamenii în vârstă din sat, rudele și cunoștințele apropiate ale acestuia. Astfel strângea informații despre trăsăturile și ocupațiile persoanei respective¹⁰, pe care apoi le transpunea în versuri amuzante, uneori agramate, pe crucea de la capătul celui plecat în Lumea de apoi. În general, epitafurile erau scrise la persoana I și urmau aceeași structură: primele două versuri precizau numele persoanei, cele de la mijloc prezentau succint viața defunctului, incluzând informații care-l caracterizau (ocupații, meserie, familie), iar ultimele arătau cât timp a trăit¹¹.

Meșterul lucra cu unelte puține. Dintre acestea amintim barda, fierăstrăul, dălțile semirotonde (numite „ghinuri”) și late, la care se adăuga și binecunoscutul „horj” folosit pentru scrierea inscripțiilor din epitaf¹².

Culorile preponderent folosite de Ion Stan Pătraș erau albastrul, galbenul, verdele, roșul și negrul. Ele erau obținute din pigmenți naturali¹³, fiecare având simbolistica ei. Astfel, albastrul reprezintă cerul, speranța, visul și încrederea în frumos. Galbenul este asociat cu gingășia, candoarea, curățenia, fecunditatea; de regulă, această culoare „o poartă flăcăii în clopurile de pai și femeile tinere în zădii ori pe bluzele crețe, scrise cu acul. E galbenul smuls din soare, să împodobască tinerețea fierbinte și pură, ca soarele; e galbenul smuls din grâul copt în cumpăna verii, când se arborează la nunți groase

⁹ Pamfil Bilțiu, *op. cit.*, p. 49.

¹⁰ Dr. Elis Râpeanu, *op. cit.*, p. 14.

¹¹ Sorina Beretean, *Le iscrizioni parlanti del cimitero di Săpânța a cura di Bruno Mazzoni*, în „Familia română”, an 14, nr. 1 (48), aprilie 2013, p. 35.

¹² Gheorghe Aldea, *op. cit.*, p. 119.

¹³ Cf. Dr. Teodor Ardelean, *op. cit.*, p. 5; aceiași pigmenți îi foloseau și femeile din Săpânța pentru decorarea cergilor.

cununi de spic mustăcios; e galbenul smuls din flori de sânziene, simbol de vigoare și agerime de trup, privilegiile ale tineretului”¹⁴.

Roșul este asociat cu vârsta de împlinire și este prezent în vestimentația celor abia căsătoriți. Verdele este culoarea corelată cu o altă etapă a vieții, „de dincolo de amiaza vieții”, oglindit și el în vestimentația locală, fiind asociat cu sentimentul de meditație, de împământenire. Negrul, ultima culoare, pe haine sugerează sfârșitul, apropiata trecere în neființă¹⁵.

Dincolo de tragedia morții, crucile de la Săpânța reflectă o parte semnificativă din lumea satului: obiecte gospodărești, portul popular, ocupațiile cotidiene, meseriile, viciile, superstițiile și realitățile sociale.

Din totalitatea obiectelor care făceau parte din fiecare casă regăsim pe cruci doar câteva: războiul de țesut (fig. 1 și 10), capra de tăiat lemne (fig. 2), coasa (fig. 3), masa din lemn (fig. 4, 5, 7 și 8), scaunul din lemn (fig. 8), banca din lemn (fig. 11) și fața de masă galbenă ornamentată cu registre decorative cu motive geometrice (fig. 4, 5 și 8).

Purtarea costumului tradițional a reprezentat mereu un motiv de mândrie. Arătat la biserică, la hore și la căsătorie, acesta a fost immortalizat pe crucile ce străjuiau locurile de veci.

Costumul popular feminin este compus din acoperământul capului, cămașă, două catrințe, numite „zadii”, betele („frânghii”), ciorapi și încălțăminte. Femeia purta peste cozile părului o „pânzătură”¹⁶, înlocuită astăzi cu o basma, numită și „năframă”. Adeseori achiziționată din comerț, ea este purtată de toate femeile, tinere sau bătrâne, singura diferență constând în coloritul ei, mai aprins la femeile tinere (fig. 5) și mai închis la cele bătrâne. Înnotată la ceafă (fig. 1) sau sub bărbie (fig. 3, 10 și 11), basmaua este simplă (fig. 3, 10 și 11) sau decorată cu diverse motive, având fundalul închis la culoare (negru sau cafeniu)¹⁷ (fig. 1).

Cămașa, albă, cu poale (fig. 3 și 11) sau fără poale (fig. 1 și 10) este confecționată din pânză groasă de cânepă sau de bumbac, și este decorată la gât, manșete și pe umeri cu motive geometrice, colorate cu o anumită nuanță de roșu, numită de localnici „roșu cănit”¹⁸. Urmează catrințele, două

¹⁴ Pop Simion, *Cimitirul vesel. Monografie sentimentală*, București, Editura pentru Turism, 1972, p. 10.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ Elena Secoșan, Paul Petrescu, *Portul popular de sărbătoare din România*, București, Editura Meridiane, 1984, p. 135.

¹⁷ Paul Petrescu, *Costumul popular românesc din Transilvania și Banat*, București, Editura de Stat Didactică și Pedagogică, 1959, p. 117.

¹⁸ *Ibidem*, p. 118.

la număr, una în față și cealaltă la spate. Cunoscute sub numele de zadii sau „zaghii”¹⁹, catrințele, petrecute una peste cealaltă, se leagă cu „frânghiile” înguste fixate de ele²⁰, înlocuind brăul. Pe crucile care fac obiectul acestui studiu, zadiile sunt fie simple (fig. 3, 10 și 11), fie decorate cu motive geometrice (fig. 1), toate fiind proiectate pe un fundal închis la culoare (negru). În picioare localnicele au ciorapi albi din lână, simpli (fig. 1, 3, 10 și 11), iar peste ei încălță opincile cu nojițe (fig. 1, 3, 10 și 11).

Costumul popular bărbătesc este alcătuit din căciulă sau pălărie, cămașă, cioareci sau izmene, chimir, ciorapi și încălțăminte.

Căciula, numită și „cujmă rotată”, este scundă (fig. 3, 4, 5, 7, 8 și 9), iar pălăria veche, care înainte era din pâslă și avea borul larg, a fost înlocuită cu clopul din paie²¹ (fig. 6). Cămașa, lucrată din pânză de cânepă groasă, are croiala dreaptă, „cu mânecile pornind din umăr. Gura este mică, iar gulerul este scund și foarte simplu. Mânecile drepte sunt largi și lăsate în voie jos, neștrânse în pumnași. Cămașa este scurtă, trecând uneori foarte puțin în jos de talie”²². De regulă, cămașa este simplă, fără motive decorative (fig. 2, 3, 4, 5, 7, 8 și 9), iar când sunt prezente, atunci sunt geometrice și atrag atenția prin colorit și prin numărul redus (fig. 6), fiind prezente doar pe bentița de la gât, pe umeri, manșete și la poale (fig. 6). Deasupra cămășii se poartă pieptarul, ornamentat cu motive decorative geometrice (fig. 4) sau simplu (fig. 5, 6, 8 și 9), ambele având fundalul închis la culoare.

Pantalonii sau izmenele largi se numesc la fel ca și cei din zona Oașului, adică „gaci”, și sunt lucrați, asemenea cămășilor, din pânză de cânepă sau de bumbac²³. Aceștia nu prezintă motive ornamentale (fig. 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8 și 9), excepție fac doar cei purtați de frații Petreuş, care sunt decorați în zona genunchilor și în zona tivului (fig. 6). În picioare bărbații poartă ciorapi albi confecționați din lână, peste care încălță fie opinci cu nojițe (fig. 2, 3, 4, 5, 7, 8 și 9), fie cizme (fig. 6). Costumul bărbătesc este completat de traistă (fig. 2 și 7). Țesută din lână, „straița” de culoare închisă (neagră) este agățată de o baretă, realizată din același material, având dimensiunea de 7-8 cm²⁴.

¹⁹ Tache Papahagi, *Graiul și folklorul Maramureșului*, București, Editura Cultura Națională, 1925, p. XXIV.

²⁰ Elena Secoșan, Paul Petrescu, *op. cit.*, p. 135.

²¹ *Ibidem*.

²² Paul Petrescu, *op. cit.*, p. 121.

²³ *Ibidem*, p. 123.

²⁴ *Ibidem*.

Lumea satului este veșnic în mișcare, fiecare având câte ceva de făcut. O parte din aceste ocupații sunt evidențiate prin sculpturile de pe crucile din cimitirul de la Săpânța. Una dintre acestea este păstoritul, ocupație atribuită în general bărbaților. Meseria „ciobănitului” era practică și de Toader Hodiș, care e înfățișat cântând oilor, despre care Ion Stan Pătraș afirmă că era cel mai bun păstor (cioban) din sat²⁵ (fig. 9).

Tăiatul animalelor din curte, care înainte se făcea de fiecare gospodar, acum devine o meserie de care se ocupă un măcelar. Și în celebrul cimitir de la Săpânța există o cruce a unui astfel de „meseriaș”, pe nume George Băsului, reprezentat alături de un cântar și trei animale sacrificate și care afirmă, prin versurile hătre ale poetului sculptor, că a tăiat un număr mare de oi, pregătindu-le carnea în așa fel încât să fie mâncată de toată lumea²⁶ (fig. 7).

În lumea satului tradițional existau meșteri buni la toate. În această categorie se înscrie și Toader Pop, care a construit multe case, grajduri și șuri. Așa cum probabil și el a învățat de la un meșter, așa a făcut și el la rândul lui, învățându-i și pe alții meseria aceasta²⁷ (fig. 2).

Un loc aparte îl au oamenii care în urma muncii lor dobândeau tot ce aveau nevoie în curte, care se gospodăreau singuri. Este vorba despre Stan Vasile și soția sa, care transmit dincolo de moarte, prin intermediul versurilor compuse de Ion Stan Pătraș, că toată viața au lucrat, el cosind vara iarba de la câmp și ea ducându-i prânzul în fiecare zi²⁸ (fig. 3).

Femeia avea și alte ocupații legate de prelucrarea lânii: tors, țesutul pânzei la război și confecționarea hainelor pentru cei ai casei. Astfel Maria Stan, mama lui Ion Stan Pătraș, este reprezentată torcând din fuior, numit și „caier”²⁹ (fig. 11), iar Mărie Pop³⁰ (fig. 1) și Irina Holdiș³¹ (fig. 10) sunt înfățișate lucrând la război (vertical). Din pânza rezultată se confecționau cămășile pentru bărbați, lucru afirmat de aceeași Irina Holdiș³² (fig. 10).

²⁵ „Hodiș Toader mă numesc/ Cît am trăit eu pe lume/ Oilea nea plăcut mie./ Cu iele mam ocupat/ Cel mai bun cioban în sat”.

²⁶ „Cam fost George Băsului/ Cît pe lume am trăit/ Multe oi eu am belit/ Carne bun am pregătit/ Carne bună nu poveste/ Și să o mîncat domnește/ Carne bună grasă”.

²⁷ „Pop Toader a Tomii mă numesc/ Pă lume cît am trăit/ Multe case am construit/ Și pe mulți iam învățat/ Să fie meșteri în sat/ Am făcut grajduri și șură”.

²⁸ „Stan Vasile cu soție/ Cît am trăit pe pămînt/ Am lucrat n-am odihnit/ Și de toate am dobîndit./ Cu coasan iarbăm cosit/ Femeie de treabă am avut/ Prînzul la adus la rînd/ Tuma cînd am fost flămînd”.

²⁹ „Stan Mărie mă numesc/ Am fost mama lui Pătraș/ Mult am tors din căieraș”.

³⁰ „Pop Mărie mă numesc/ Cîte zile am avut/ Multă teară am țesut”.

³¹ „Întro zi de primăvară/ Mam gîndit ca să pun tiara/ Și o fac pînză de bumbac”.

³² „Întro zi de primăvară/ M-am gandit ca să pun tiara/ Sa fac o pînză iara/ Pînză albă de bumbac/ Sa fac cămăș la bărbat”.

Dar nu toată lumea se pricepea la gospodărie. Din contră, unora le-au plăcut mult viața, băutura, fumatul și petrecerile. Ca bețiv și afemeiat este înfățișat Toader Braicu, despre care meșterul Ion Stan Pătraș scria că i-a plăcut să bea și să petreacă cu femeile³³ (fig. 5), în timp ce Toader Holdiș este înfățișat stând la masă și fumând tacticos o țigară (fig. 8).

Un loc aparte în lumea satului îl au aceia cărora le-a plăcut să danseze pe muzica populară a artiștilor cunoscuți în perioada respectivă. Astfel, se remarcă Ilie Petrenjel, cunoscut drept cel mai bătrân „dănțuitor” din sat, care a petrecut pe muzica celebrilor frați cântăreți Ion și Ștefan Petreuș și care a performat „jocuri bătrânești” la Baia Mare și la București³⁴ (fig. 6).

Universul țăranesc este plin de superstiții, iar printre acestea se remarcă și cea legată de cântatul cucului. Asimilat cu ghinionul, acesta duce la moartea celor tineri. Este povestea lui Ilie Holdiș, decedat la vârsta de 47 de ani, care este reprezentat cântând dintr-un instrument muzical în fața unei mese pe care este așezat un cuib colorat unde stă așezată o pasăre³⁵ (fig. 4).

Crucile cimitirului de la Săpânța sunt și un instrument de transmitere a sfaturilor de la cei decedați către cei pe care îi lasă în urma lor, fie cei din familie, fie doar cei care ajung în cimitir și citesc stihurile de pe lemnele de la capul mormintelor. Un exemplu în acest sens ar fi povețele oferite de Ilie Petrenjel, care dorește tuturor să aibă o viață lungă ca a lui, plină de joc și de voie bună³⁶ (fig. 6).

Epitafurile mai cuprind regrete și griji pentru cei rămași în urmă. Astfel, Maria Pop, deși a țesut multă pânză, regretă că în mormânt nu a luat nimic din averea strânsă în timpul vieții, ci doar doi metri de pământ (atâta avea groapa)³⁷ (fig. 1), iar Toader Holdiș își făcea griji pentru soția lui rămasă văduvă și pentru copiii săi deveniți orfani de tată³⁸ (fig. 9).

Moartea survenea nu numai în urma cauzelor naturale, sau a superstițiilor, ci și din cauza unor conflagrații. Este și cazul mamei lui Ion

³³ „Braicu Toader mă numesc/ Cît am trăit eu pe lume/ Prea multe nea plăcut mie/ Și a be și a trăi bine/ Cu trei femei lingă mine/ Dragă ne a fost viața/ Pîn am putut săruta”.

³⁴ „Ios Ilie Petrenjel/ Sunt cel mai bătrîn în sat/ Joc artistic am jucat./ Doi Pătrăuș nea cîntat./ Mau dus și la Baia Mare/ Șam jucat caori și care/ Șam fost și la București/ Tot cu jocuri bătrînești”.

³⁵ „Holdiș Ilie am fost ieu/ Și am avut noroc rău/ Cucu nea cîntat așa/ Scurtă nea fost viața/ [...] / Care cuc nea cîntat mie”.

³⁶ „Să jucați și voi cu bine/ Care vă uitaț la mine/ Și vă doresc al meu trai”.

³⁷ „Cîte zile am avut/ Multă teară am țesut/ Iată moarte ma luat/ Și în groapă ma băgat/ Iată pămînt ce nea dat/ Două mitere pătrat/ Atît ai avere me/ Cît am trăit pe lume”.

³⁸ „Și copii iam lăsat/ Femeia fără bărbat/ Au rămas orfani în sat”.

Stan Pătraș, înfățișată ca o gospodină torcând din fuior, rămasă văduvă cu trei copii mici după moartea soțului ei în timpul celui de-al Doilea Război Mondial³⁹ (fig. 1).

*

Dincolo de durerea pricinuită de pierderea celui drag, crucile din cimitirul „vesel” de la Săpânța caracterizează fidel lumea satului, cu tot ce ține de universul rural: ocupații, port popular, vicii, superstiții și momente din viața cotidiană.

Ion Stan Pătraș a transmis prin versurile sale și a ilustrat toate acestea prin sculpturile de pe fiecare cruce, adăugând o nuanță de veselie, realizând piese unicate care atrag atenția prin colorit și care abat gândurile de la tristețea datorată despărțirii definitive de cel drag.

ILUSTRĂȚII

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

³⁹ „Stan Mărie mă numesc./ Am fost mama lui Pătraș/ Mult am tors din căieraș/ Săraca viața mea/ [...] / Că văduvă am rămas/ Cu trei copii mititelaș/ Soțu în război au plecat/ Înapoi nau înturnat”.

Fig. 4

Fig. 5

Fig. 6

Fig. 7

Fig. 8

Fig. 9

Fig. 10

Fig. 11